

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уреднички одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицај Ирена*, др *Коларич Рудолф*, *Конески Блаже*
др *Николић М. Берислав*, др *Павловић Миливој*, др *Пецо Асим*, др *Пешчан Милан*,
др *Стевановић Михаило*, др *Храстич Маје*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVI — св. 1-2.

БЕОГРАД

1963—1964.

ПАДЕЖНЕ И ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ УЗРОЧНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ КОД ВУКА

Циљ је овога рада семантичко-синтаксичко испитивање ових врста¹ узрочних конструкција и утврђивање могућих паралелизама односно синонима међу њима.

О узрочним конструкцијама с предлозима *због, од, из* код нас је већ писано², и оне су доста исцрпно обрађене, али сматрамо да би било корисно допунити ово испитивање обрадом свих падежних и предлошко-падежних конструкција са значењем узрочног односа на материјалу из Вуковог језика, тог најтипичнијег представника нашег књижевног језика класичног типа.

Материјал за ово испитивање узет је из књиге Први и други српски устанак Вука Стефановића Караџића, изд. Просвета, Београд, 1947³.

У нашем језику, као и у другим словенским језицима, нема падежних облика који имају само узрочно значење; од падежних облика с предлозима једино конструкције с предлозима *због* односно *ради* и генитивом означавају само узрочни односно циљни однос. Остале предлошко-падежне и падежне конструкције само у одређеним семантичким ситуацијама могу добијати узрочна значења. Ова значења најчешће остварују деклинациони облици са основном семантиком аблативног типа.

¹ У нашем језику, као и у другим језицима сличног система, узрочни односи могу се исказивати на неколика начина: а) зависним узрочним реченицама; б) глаголским и другим прилозима; с) падежним облицима без предлога и д) падежним облицима с предлозима. Ми ћемо се задржати само на испитивању узрочних конструкција везаних за облике деклинације.

² В. чланак М. Ивић: Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику, НЈ НС, књ. V, стр. 186—194.

³ Ову смо књигу одабрали за експертирање из два разлога: прво што сматрамо да је у овим списима Вуков језик најчистији, најближи народном говору и друго, што смо желели, између осталог, да утврдимо и фреквенцу употребе појединих падежних и предлошко-падежних узрочних конструкција, а за то нам је било потребно колико-толико дуже излагање, притом слично по садржини.

То је и природно и разумљиво, јер оно од чега глаголска радња потиче лако може бити схваћено и као узрок саме радње. Али и извесне падежне и предлошко-падежне одредбе глаголске радње које означавају опште или пак специфичне околности у којима се одвија глаголски процес могу се у извесним случајевима схватити као оно што условљава вршење радње, или бар условљава посебан начин вршења радње.

Извршићемо семантичко-синтаксичку анализу свих ових могућности исказивања узрочних односа.

I. *због* + *генитив*

У ексцерпираној грађи нашли смо 13 примера узрочних синтагми са зависним чланом у облику ове конструкције и предикатом, глаголским или именским, у функцији управног члана. Према врсти значења појмова у функцији ових чланова, као и према њиховом узајамном односу, општа семантика ове врсте узрочних конструкција може се диференцирати на неколике нијансе.

1. а. У четири реченице с овом врстом узрочних конструкција појам с именом у генитиву означава околности у којима се налази субјекат; ове околности (рат, зулум и сл.) доводе субјекат у процес медијалног типа⁴:

У Србији су стари српски градови и вароши *због различитих ратова*, који су се по њој од 400 и више година једнако водили, сви погубили њихову негдашњу љепоту и величину (11). — Но и такви су кнезови у Србији, *због различитих ратова и побјегавања* у Њемачку, мало помало своја права погубили (42). — У Херцеговини пак, *ће се народ због ратова* није тако често потресао, има кнезова . . . с бератима више (43). — Петар и Миленко жељели су и радили да би ова одређена руска војска приспјела у Биоград прије скупштине, али се она задоцни . . . *због јаке зиме и великога снега* (187). — Тако народу, које *због шаквога зулума* . . . опет постане милији рат (334).

б. Медијални процес у субјекту може проузроковати и појам који је ван субјекта, али је на изванредан начин везан за њега:

Петар је . . . додао још и то да је Младен њега у овом преварио, једно зато што је на њ мрзио *због некаква шурскога коња* . . . а друго, што се био поплашио од Турака (164). —

⁴ Овај термин употребљавамо у ономе смислу како га је протумачио проф. М. Стевановић у својим радовима о глаголском роду.

А другу књигу, која је *због новијих догађаја* за данашње наше читатеље најважнија, готово целу предајем . . . читатељу (294).

2. Појмови који су ван субјекта а у вези су са њим могу доводити субјекат и у активни процес, односно могу подстицати субјекат на свесно вршење радње:

Може бити да је ово Кара-Ђорђије рекао што је отприлике знао да Лука с Јаковом шурује против њега, а може бити да је и *због нечега другог* (183). — Руси се, ваљда *због болесни и смрти фелдмаршала кнеза Прозоровскога*, задрже, те не пређу одмах преко Дунава (304). — Али *због њолишике* није му могао ништа чинити (332). — Од порезе је . . . слободан сваки отац који . . . има два сина ожењена; а осим тога, ослободити кога од ње може само Милош, и то он чини или за заслугу (на пр. бившим чинсвницима) или *због сиромаштва*, на пр. кад сиромаш човек умре, па му остану ситна деца (432).

3. Појам с именом у генитиву с предлогом *због* може означавати и директну препреку вршењу глаголске радње, односно може бити узрок због кога не долази до глаголског процеса:

Руси не могу *због Дунава*, који се био излио, пријећи у Бугарску (161).

ради (заради) + генијив

У Вуковим списима које смо ексцерпирали нашли смо само три оваква примера; два су са конструкцијом *ради + генијив*, а један са конструкцијом *заради + генијив*:

Те доведу у Београд . . . Родофиникина, које *ради различних договора*, које (и највише) да би се народ ослободио и о покровитељству руском уверио (300). — А у Београдској се канцеларији држе само два-три човека *ради договора* с Турцима (424). — Кад Турци виде да се Срби тако држе... они поруче Црном Ђорђију да пошаље неколика човека *заради мира*, и да ће им се дати што год за право нађу (299).

У сва три примера конструкција *ради (заради) + генијив* означава циљ вршења радње; она се може схватити као узорчна само ако се циљ ради чијег се остварења врши радња схвати као оно што покреће и само вршење радње.

Даничић у својој Синтакси наводи седам примера за узрочно значење генитива са предлогом *ради*; међу њима је само један Вуков:

„Како је бог од њега искао одговор за 80.000 душа, које су *њега ради* изгинуле“³.

II. од + *генијив*

Овом конструкцијом Вук казује неколико врста узрочних односа.

1. а. Појам с именом у генитиву може означавати психичко стање, расположење или уопште стање субјекта које проузрокује у самом субјекту процес медијалног типа⁴. У градњи смо нашли 20 примера овога типа :

У њекојих су пушке биле *од многога љуцања* позагоријевале, да већ танета нису могла ни силазити у њих (78). — Није право да народ мре *од глади* код те проје (235). — Те га тако разбију и узбију натраг да у Нишу *од жалосџи* и *срамоџе* умре на пречац (298). — Кад се већ Србима, после 17 дана, досади, особито *од несјаванја*... онда се уједанпут одвале од шанца (319). — Кад овај глас пукне по Србији, војска се упропасти *од сџраха* и *од чуда*, па одмах прсне куд је ко могао (322). — Он се, сиромах, може бити *од сџраха*, разболи и сиђе мало с памети (328). — И многи су и помрли *од куге* и *од различних других болесџи* (334). — У свима је који су ту били срце заиграло *од радосџи* (348). — Ови су Турци били у таквој невољи (особито *од глади* и смрада) да их је онај дан могао предати исто како год и оне у Баточини (370). — Ови сад несмејући *од срамоџе* вратити се к Милошу на конак, остану... у пољу (372). — Кашто је *од муке* и *од срамоџе* плакао као дете (380). — *Од глади* и *од зиме* мрети овде (381). — И он потом, које *од муке* и *жалосџи*... које *од сџраха*... разболи се (416).

б. Слични овима су и случајеви у којима појам с именом у генитиву означава какву објективну околност (пуцњаву, вику и сл.) која до-

³ Ђ. Даничић, Србска синтакса, Београд, 1858, стр. 293.

⁴ Ову категорију узрочног односа семантички је врло добро објаснила М. Ивић у поменутом чланку на стр. 188: „Кад год је у питању акција спонтанна у том смислу што је по природи својој таква да значи какав физиолошки процес, какво стање које се развија само од себе, кад год је у питању, дакле, радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса — употребљава се обавезно конструкција са *од*. Узрочном конструкцијом обележава се овде појам који својом природом, својом појавом и зазива овакву спонтану акцију (појаве као: глад, жеђ, болест, патња итд.)“.

води до безвољног процеса, односно појам с именом у генитиву означава појаву која директно делује на субјекат изазивајући у њему одређена стања, осећања која се манифестују у медијалним процесима:

Јер се приповиједало да је он Луку једном и тукао у Тополи за некакву кривицу тако јако да је Лука *од њога* добио последице и некакву болест у прсима (183). — Милутин с момцима изведе . . . своју жену, која је била трудна па у Неготину *од њуцњаве* топова и кумбара побацила дијете (232). — Турци се *од њуцњаве* и од вике онако иза сна смету, а коњи им се још изоткидају (218). — Ови су Турци били у таквој невољи (особито *од глади и смрада*) (370).

2. Појмови с именима у генитиву с предлогом *од* могу означавати и узроке свесних, вољних активности субјекта. И њих имамо, углавном, од две врсте — појам с именом у генитиву означава или стање, расположење субјекта или пак какву објективну околност, појаву која је у вези са субјектом.

а. Нашли смо четири примера у којима се конструкцијам *од + генитива* обележава психичко стање (ђаволство, беспослица) субјекта или какав унутрашњи психолошки моменат у субјекту (као воља) који су узрок вољног процеса, који подстичу субјекат на свесну акцију:

Као млад момчић обуче се *од ђаволсџва* у девојачке хаљине, па са женама и с девојкама отиде некаквој Туркињи на прело (239). — Па су дању на лепом времену *од бесџослице* крчили и сажали шљиве (343).

Сад цар шаље Хефис-пашу, а наред не имајући од нас ни-какава гласа, неће знати ни веровати да он иде по царској вољи и заповести, него ће помислити да иде сам *од своје воље* (117). — Бојанић сам *од своје воље* скупи неколико момака те стане изнад Лешнице опет чувати стражу од Турака (279).

б. Појам с именом у генитиву може означавати и нешто што је ван субјекта, какву појаву, околност које су узрок свесне и вољне активности субјекта:

Како гођ што су се под мудрим и праведним владањем Хаџи-Мустајпашиним слабо и гласили хајдучи у Србији, тако се сад *од овакве силе и од зулума* похајдучи десетина народа (56). — *Од њога* се *сџрашнога гласа* разбегне и она српска војска из шабачкога поља (322).

3. Уз непотпуно исказане глаголе *смији*, *моћи* у одричном облику и њихове допуне појам с именом у генитиву и предлогом *од* означава лице које омета глаголски процес, које представља директну претпоставку његовом вршењу, односно лице које је узрок невршењу глаголске радње:

А Турци . . . слабо се скитају по селима, једно што им паша . . . забрањује . . . а друго, што по један, и по два и по три баш и не смију *од Срба*, јер како гођ што Турци држе да Србина није гријота убити, тако и Срби понавјише мисле за њих (36). — Ја бих се теби предао, али је тај и тај везир мој непријатељ, па не смијем *од њега* (49). — Али овај нови везир . . . није *од њих* смио писнути, него је само име везирско носио, а они су чинили што су ћели (53). — Сад већ ни судија других није било у земљи осим дахија и њихових кабадахија и субаша: кнезови су послје Хади-Мустајпашине смрти одмах изгубили власт у народу, а и кадија, ће се који налазио, није смио *од њих* ни помочити свога ћитапа (55). — На Ниш ваљда не смедне ударити *од Хефис-џаше*, или *од других Турака* који су га као рођеног Нишлију познавали (117). — Али *од њега* нијесу могли да војују (221). — Црни Ђорђије, не смијући *од на-рода* обичну војску купити . . . подигне београдске бећаре (326).

Ову врсту узрочног односа нашли смо и у облику конструкције *због + генитив*, мада само у једном примеру.

Конструкцијом *од + генитив* обележавају се осим правих узрочних односа и односи блиски њима, тј. односи који поред какве друге абалтивне семантичке компоненте, која им је примарна, садрже и узрочну, као секундарну; њих имамо, углавном, од две врсте (према значењу аблативне компоненте): локационо-узрочне и изворно-узрочне.

Локационо-узрочне су синтагме оне у којима појмови с именима у генитиву с предлогом *од* означавају и оно од чега се субјекат удаљава и оно што је узрок акције субјекта; узрочно је значење у овим синтагмама само последица даљег развијања аблативно-локационог односа:

Јаков . . . се . . . позна са српским трговцем *Стефаном Живоковићем*, који је из Биограда био утекао *од зулума дахискога* и живио у Земуну (72). — Колико се сад чини миран и покоран, ја сам *од њега* неколико пута бежао да нисам знао куда ћу ударити (333). — У то време . . . Латиф-ага . . . побегне *од куге* из Карановаца у манастир Трnavу (334). — Хади-Продан . . . побегне *од Лаџиф-аге* у народ (334). — Ту је

сад од овога новог зулума и од сѣраха шурскога био добежао Мутап (343). — Који год од мене бежи срећан му пут! (354).

У изворно-узрочним синтагмама имена у генитиву с предлогом од означавају појмове који су извори, изазивачи глаголских радњи, па према томе и њихови узроци. Ове се синтагме семантички међу собом разликују према типу извора (пасивног или активног) који се њима обележава; заједничко им је то што су им управни глаголи медијалног типа.

У синтагмама *бојајши се од кога (чега)*, *илашијши се од кога (чега)*, *зазирајши од кога (чега)* појам с именом у генитиву означава лице, какву ствар или појаву који изазивају стање субјекта казано управним глаголом; активност појма-изазивача ирелевантна је у односу на стање субјекта, тј. појам-изазивач не мора вршити никакву акцију да би субјекат доспео у такво стање:

Толико се од њега бојао (340). — Те Цукић убије кнеза Петра из Тврдојевца, од кога су се бојали да не одврати народ за собом (355). — Од кога су се готово и највише бојали (414).

Али дахије, мјесто да му се обрадују, поплаше се од њега горе него од Срба (67). — И тако подговоре Јакова те Ђурђију јавно осрамоти и искара, говорећи му да се поплашио од Турака (77). — Друге харамбаше . . . стану тајно Јакову говорити да се Ђурђија поплашио од Турака (77). — Био [се] поплашио од Турака (164). — Кад се разгласи да је руски посланик из Биограда псбјегао, људи се од њега поплаше већма него од Турака (165). — Ако се ја сад станем плашити од Турака . . . шта ће други људи радити? (353)?

А осим тога било је пет пута по толико људи који се нијесу били сасвим одвргли у хајдуке, него су само зазирали од Турака и крили се по шуми (57). — Особито с онима који су од Турака онако зазирали као и они (343)⁸.

⁷ Осим ових, нашли смо и један пример са трпним придевом у функцији управног члана синтагме, али се он ни семантички ни синтаксички не разликује од ових јер у њему имамо само преношење глаголских односа на трпни глаголски придев: Но прости се војници, поплашени од шурских шойова и кумбара . . . прсну куд је ко знао (320).

⁸ У синтагми *зазирајши од кога (чега)* појам с именом у генитиву семантички је у истом односу према управном глаголу као и у синтагмама *бојајши се (од) кога (чега)*,

Уз глагол *бојати се* нашли смо и једанаест примера у којима нисмо лица које изазива такво стање субјекта стоји у генитиву без предлога:

Истина да се Црни Борђије готово више бојао *њег* а него он *Црнога Борђија*, али је слушао заповијести доста добро (228). — Сви његови подручници морали су *га* се бојати као *живе ваџре* (251). — Слабо ко је могао с њиме лијепо говорити осим онијех *којијех* се бојао (272). — Бојећи се *Турака* (275). — Ко *га* се врло боји (286). — Оно неколико војвода и капетана што се још није било предало, прсло по шуми куд које, горе се боји *народа* него *Турака* (331). — А остала војска, које охрабривши се његовим речима и примером, које бојећи се *његове сабље* и *момака*, нагрне за њим (336). — Кнезови су *га* разговарали и уверавали да се не боји *џреваре* (381).

Семантичку разлику између ових примера и оних с генитивом и прилогом *од* нисмо запазили. На основу ове грађе једино се може доћи до закључка (који свакако треба с резервом примити) да ред речи у реченици условљава употребу једног од ових двају облика. Наиме, конструкција *од + генитив* у све три реченице налази се испред глагола *бојати се*, док се сам облик генитива готово по правилу налази иза глагола, изузев у три случаја, који представљају на извештан начин специфичне ситуације — два су од њих генитиви енклитичких облика личних заменица, а у трећем се облик генитива наслања на генитив без предлога из претходне реченице.

У реченицама:

Који старешина не мисли напред ударити пред својом војском, онај нека не мре *од мене* без невоље, већ слободно нека каже, да поставим другог старешину (367). — Али који уступи натраг, онај ће јамачно умерти *од мене* (367) —

појмови с именима у генитиву с предлогом *од* означавају лица која кавом својој акцијом доводе субјекат у процес медијалног типа; у овој

илашићи се од кога (чега). Ове се синтагме разликују само синтаксички; изворно-узрочни однос уз глагол *зазираћи* може се исказати само конструкцијом *од + генитив*, док се уз гаголе *бојати се*, *илашићи се* може поред ове конструкције употребити и само генитив без предлога (напомињемо да у списима које смо прегледали нисмо нашли ни један пример употребе генитива без предлога уз глагол *илашићи се*, мада је она сасвим могућа, као и уз глагол *бојати се*).

врсти изворно-узрочних синтагми релевантна је акција појма-изазивача за разлику од претходне врсте.

из + генитив

Код Вука смо нашли 7 примера узрочних односа исказаних овом конструкцијом. У 6 од ових 7 примера појам с именом у генитиву означава унутрашњу особину или стање вршиоца радње; ова особина и стање узрок су свесног вршења глаголске радње уопште или пак узрок су посебног начина на који се радња врши:

Друге харамбаше, које су онде биле, може бити *из за-вистѝи* што је Ђурђија из друге земље, пак тако први код Јакова и њима заповиједа, стану Јакову тајно говорити да се Ђурђија поплашио од Турака (77). — Срби су, истина, ову буну почели само *из очајања* (102). — Сваки паметан човек може ласно видети колико су ови извори непоуздани, јер се догађаји *иришовадењем* искваре, и у ономе истом нараштају у коме су се догађали, а камоли за неколике стотине година; а *иуђи иисаиѝели*, које *из незнања*, које *из зависѝи*, или *из љубави* к своме народу, најславније и најзнатније догађаје изоставе или наопако опишу (293). — Тако сам дакле ја желео и трудио се свуда да кажем истину; а ако се против те жеље и труда буде што украдо, то је било или *из незнања*, или по људској слабости (294).

Карактеристично је да појмови у генитиву у наведеној групи примера немају уза се никакву одредбу.

Међутим, у једном од ових седам примера појам с именом у генитиву одређен је двома атрибутским одредбама; он се и семантички разликује од осталих — означава објективне услове, околности које утичу на субјекат и подстичу га на свесну акцију:

Из различних ѝадашњих оѝсѝојаѝељсѝѝва најпослије пристану сви да се пошалу посланици у Русију (102).

За исказивање ове врсте узрочног односа употреба конструкције *из + генитив* нетипична је, или тачније — везана је само за извесне устаљене изразе, као *из ѝиш разлога* и сл.; очекивали бисмо конструкцију *због + генитив*.

с + генијив

У књизи коју смо прегледали нашли смо само један пример у коме је узрочни однос исказан овом конструкцијом; у њему појам *с именом* у генитиву означава лице које доводи субјекат до извесног стања, које проузрокује такво стање субјекта:

Да се дозна за коковога да се мијеша са женскињем, онога би друштво његово убило, јер кажу да би *с њаковога* сви морали бити несрећни (39).

У Даничићевој Синтакси (изд. 1858, Београд, на стр. 103) нашли смо још два Вукова примера ове врсте:

„*С њега* могу бити ~~срећни~~ и несрећни“ (Рјечник, под речју ~~полажајити~~). — „Пропао *с нерада*“ (Рјечник, под речју *нерад*).

Први је семантички исти с нашим примером. Други је нешто мало друкчији; у њему појам *с именом* у генитиву означава особину, стање субјекта које изазива у самом субјекту процес медијалног типа.

III У прве две групе падежних и предлошко-падежних конструкција прегледали смо оне које имају само узрочно односно циљно значење (*због + генијив*, *ради + генијив*), оне које имају само у извесним семантичко-синтаксичким условима узрочно значење, док им је основна семантика аблативног типа (*од, из, с + генијив*) и оне које узрочно значење имају само као секундарно, пропратно каквом другом аблативном значењу (*од + генијив* у синтагмама *бојајући се од кога (чега)*, *умрејући од кога (чега)* и сл.). У трећој групи анализираћемо падежне и предлошко-падежне синтагме које имају, углавном, значења билска узрочним. То су пре свега синтагме са општом наменском и циљном семантиком, јер се и оно чему је намењено вршење глаголске радње и оно ради чега се она врши лако може схватити као оно што покреће, проузрокује и само вршење глаголске радње; затим се оно на чему се заснива процес глаголске радње, као и оно што омогућава вршење радње може разумети ако не као оно што проузрокује, оно бар као оно што условљава глаголски процес; такође и појмови који означавају ситуације, околности у којима се развијају глаголски процеси могу их условљавати, па чак подстицати и индиректно проузроковати.

за + акузатив

Три су основна семантичка типа општих узрочних или блиских њима односа који се могу обележити овом конструкцијом; можемо их назвати: узрочни, узвратно-узрочни и наменско-узрочни; сви они пред-

стављају даљи и специфичан развитак основног значења акузатива с предлогом *за*.

Право узрочно значење ове конструкције доста је ретко; у књизи коју смо прегледали нашли смо га саму у четири реченице:

Узроци за које се Јаков овако био понио и оситио нијесу били мали: он је први из Њемачке добио џбану и топове (143). — Свагда је . . . народ поучавао у цркви . . . да не иду Турцима на тужбу *за сваке бесјослице* (236). — Турци ласно *обреку* и мусила пошљају у Смедерево, али ферманом *иош-врднији* врло су се накањивали; које зато, које *за друге различне узроке* од овога мира не буде ништа, него се опет отвори рат (300). — Паша га је изнајпре својски одговарао (без сумње ни *за шио* друго него да би га унапредак против Милоша употребити могао (388).

У првом од ових примера појам сисменом у акузативу с предлогом *за* узрок је медијалног процеса, а у другом и четвртом — активног (трећи пример је реченица посебне врсте); заједничко им је то што су у сва четири примера имена у акузативу апстрактни појмови.

Узвратно-узрочно значење далеко је веће фреквенције од правог узрочног; у њему појам у акузативу означава оно на шта глаголска радња долази као узврат односно оно чему се каква противвредност, као замена, даје, чини; узрочна је компонента ове полисемантичне конструкције секундарна, јер оно чему се што узвраћа или као противвредност даје само је посредно и узрок давања, узвраћања. Карактеристично је да је ово значење везано само за глаголе који означавају какво кажњавање (као казнити, затворити, ружити) или давање (као дати, чинити):

Не само кад такови обор-кнез умре својом смрти, него и кад га Турци посијеку (*за какву кривицу* или *за биједу*), његов син или брат . . . постане на његово мјесто (42). — Он кашто и суди људима које *за какве сиџнице*, али их не може наћерати да пристану на његов суд (43). — Мене је прото Ненадовић пред људима у очи корио и карао и готово ружко *за ово*, говорећи да то ништа није истина (133). — Ако би се догодило да се човјек из какве нахије *за какву кривицу* код Совјета затвори, совјетника његове нахије одмах су питали за њ ко је и какав је (139). — *За ове и овакве њослове* највише је на Младена викао Стефан Живковић (145). — На скуп-

штитини су . . . старјешине госово све викале на Младена и на Милоја, и кривиле их *за ѿройасѿ* на Каменици (167). — Јер се приповиједало да је он Луку једном и тукао у Тополи *за некакву кривицу* (183). — Да не би наши потомци *за ѿо* кривили нас, као што ми кривимо наше старе, ја сам још одавно наумио да опишем данашње преважене догађаје (293). — Те га Милош, као *за ѿревелики зулум*, тужио Сулеман-паши (345). — Говори [се] да је . . . потврђено . . . да у Београду седи дванаест кнезова . . . да суде Србима *за веће кривице* (383). — А по седима су Срби не само *за мале кривице*, него и *за главу* судили (424). — *За мање су кривице* обичне казни *бој и зайвор*, а *за крађу и глоба* (у народну касу), колико украдена ствар вреди (425).

Ту су многе српске старјешине *за своју храбросѿ* добиле златне или сребрне колајне (147). — И *за своју храбросѿ* добио златну колајну (220). — Добије пензију (и *за особитѿе заслуге* мађарско племство) (245). — Надајући се да ће *за своје заслуге* у Банату добити спахилук, остави Србију и пријеђе у Банат (282). — Кад већ Милош постане тако велики господар, он га, *за ѿегове велике ѿруде и верне службе*, узме као брата, па га ожени и учини га обор-кнезом (327). — Ослободити кога од ње [порезе] може само Милош, и то он чини или *за заслугу* (на пр. бившим чиновницима) или због сиромаштва (432).

У наменско-узрочном семантичком типу ове конструкције име у акузативу означава оно чему је намењено вршење глаголске радње; узрочна нијанса овога значења развила се из схватања да оно чему је намењена глаголска радња може покретати, па на извештан начин и проузроковати и само вршење глаголске радње:

Знајући Срби да Гушанац с крцалијама својим само *за новце* служи и брани дахије, почели су му били још одавно тајно обрицати новце. . . да им изда дахије (95). — Ја хоћу *за љубав* Палковићу да је сакријем (335). — Али он, једно што су се у њега тако уверовали и желели да се баш њему предаду, а друго *за љубав* Адем-паши . . . не хтедне (370).

Интересантна је ова чињеница — ма колико фреквенца конструкције *за + акузатив* за означавање узрочних и блиских њима односа изгледала велика, бар у Вуковом језику, ипак је круг глагола уз

које се она јавља прилично ограничен. То су већ констатовали за руски језик Е. А. Назикова и В. П. Сухотин. По њиховом мишљењу то су глаголи који означавају благодарност, кажњавање, осећање (ове наводи Е. А. Назикова; следеће додаје В. П. Сухотин), однос (воleti, мрзети, презирати и сл.), утицај (награђивати, подстицати, исмејавати и сл.), одговорност (одговарати, сбрачунавати се), извињење (извињавати се, молити за опроштатај)⁹. Наше је мишљење да је у српскохрватском језику број глагола чији се узрок, директан или индиректан, вршења радње може исказати констатацијом *за + акузатив* далеко већи, заправо то су сви ови глаголи које наводе Е. А. Назикова и В. П. Сухотин и сви други чија је семантика таква да означавају процесе чије је вршење нечему намењено, чије вршење долази иза, после нечега (после појма с именом у акузативу с предлогом *за*), чији се процеси врше у замену за нешто или као противвредност нечему.

на + акузатив

Могућност исказивања узрочног односа овом констатацијом од наших граматичара помињу Т. Маретић¹⁰ и Брабец, Храсте, Живковић¹¹. Интересантно је да узрочно значење акузатива с предлогом *на* не наводи В. П. Сухотин у својој књизи, мада га руски речници помињу¹².

Узрочно значење ове конструкције посебне је врсте; појам с именом у акузативу и предлогом *на* означава оно на чему се заснива процес (активни или медијални, свеједно) односно оно што представља повод, мотив акције, а не њен прави узрок:

А Турци беспослени, срећем, ссббито у мирно дсба, слабо се скитају по седима, једно што им паша, ссббито *на њу жбе кнезовске и сјахијске*, забрањује да их се по много скита и рају узнемирује (11). — Пошто се позна нешто од отетијех ствари на жени и у кући његовој, и Кара-Ђурђије *на њу жбу и на искање* аустрискога пријатељства преда главнога од онијех лопова и стане даље истраживати (172). — *На ову њу жбу* Турци Данила посијеку (283). — Године 1788, *на*

⁹ В. П. Сухотин, Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке, Москва, 1960, стр. 122.

¹⁰ Т. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1963, стр. 589.

¹¹ Brabec, Hraste, Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1958, стр. 230.

¹² Толковый словарь русского языка, под редакцией Д. Н. Ушакова, Москва, 1938, под *на*, тачка 22. и 23. и Словарь русского языка АН СССР, Москва, 1958, под *на*, тачка 15.

йозивање ћесара *Јосифа II*, устану на Турке, и сами Турке сатерају у градове (295). — *На њакове гласове* народ скочи (348). — Укинуће им се сви зулуми *на које* се праведно туже (418).

Али од дуката Аврам и Чардаклија... узму себи више, а Гагићу, као писару своме, даду мање, *на које* Гагићу буде жао, и расрди се (156). — Они нијесу хтјели да га послушају. Кара-Ђорђије се *на њо* врло расрди, и одмах пошаље књигу Авраму и Чардаклији (156). — *На њо* се он грохотом насмије (223). — И Милош се *на њо* само смијао (286). — Турци се у Цариграду *на искање* српско расрде, па им посланике метну под стражу (297).

Уз то... даде му диплому на војводство у Бањи, које је прије године дана... био изгубио, и *на њо* му се он обрече и закуне да ће му унапредак бити вјеран (188). — А она му рече: „Док је жив Кара-Ђорђије... не ћеш ти мене оћерати“. Онда јој он *на њо* одговори... (230). — *На ње* му рече папа допусти да се проја разда народу (235). — *На ово...* напише Доситије одговор у прози (266). — *На овај одговор* Доситијев Југовић је одмах писао којекакве мале стишнице против Доситија (266). — Онда Јаков... стане га на то наговарати, говорећи му да је већ све пропало и да не гине без невоље. *На њо* му одговори Милош (330).

У прве су две групе они примери у којима се појмовима у акузативу означавају поводи, мотиви, основе глаголских процеса, у првој — активних, у другој — медијалних. У трећој пак групи појмови у акузативу такође означавају поводе, мотиве, основе глаголских процеса, само схваћене као оно на шта и иза чега глаголска радња долази као одговор.

инструментал без њредлога

Два смо примера нашли у којима би се појам с именом у инструменталу могао схватити као једне врсте узрок процеса глаголске радње:

Победом овом на Палежу Срби су добили још и то што сад, очистивши пут уза Саву од Београда до Шапца, подигне се већ и нахија београдска и ваљевска сва (352). — А остала војска, које охрабривши се *његовим речима* и *њиме*, које бојећи се његове сабље и момака, нагрне за њим (366).

Ово се значење инструментала везује за две категорије — омогућивачку и узрочну¹³. У првом примеру значење инструментала је нешто даље од узрочног, мада се као такво може разумети; појам у овом облику означава оно на чему се заснива, оно што омогућава глаголски процес, односно оно што проузрокује, бар на извешан начин, глаголску радњу. У другом значење појма у инструменталу ближе је узрочној категорији јер се њиме обележава оно што непосредно подстиче медијални процес у субјекту.

с + инструментаал

Ова конструкција врло ретко и само у посебним семантичким условима може добити значење блиско узрочном¹⁴; у њој појам у инструменталу с предлогом *с*¹⁵ означава оно што условљава процес глаголске радње:

Утом је његов кум Младен са својим красноречијем мало по мало већ био постао први после Црнога Ђорђија (273). — Кара-Ђорђије и Младен Миловановић (по правди само сенатор нахије крагујевачке, али с њомоћу своје речитости и богатства готово господар од Сената и дахија у Београду) заваде се с Родофиникином (303).

њо + локатив

У књизи коју смо прегледали нашли смо неколико случајева у којима ова конструкција има значење извесне врсте узрочног, али не правог, јер појмови с именом у локативу с предлогом *њо* не означавају ни узрок, ни повод вршења глаголске радње, већ само оно на чему је заснован процес, односно мотив на основу кога се врши глаголска радња или на основу кога се глаголска радња врши на посебан начин:

Сад цар шаље Хефис-папу у Србију, а народ, не имајући од нас никакво гласа, неће знати ни веровати да он иде *њо царској вољи* и *за њовесѝи*, него ће помислити да иде сам од своје воље (117). — Петар Теодоровић из Добриње (*њо чему* се највише и звао Добрињац) (145). — Родио се у нахији крагу-

¹³ В. више о овоме у књигама: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, М. Ивић (Београд, 1954, на стр. 99) и Творительный падеж в славянских языках, под ред. С. Б. Бернштайна (Москва, 1958, од 159. до 181. стр.; аутор дела књиге на коју упућујемо је К. И. Ходова).

¹⁴ Исп. сличну констатацију за руски језик В. П. Сухотина, о. с., стр. 124.

¹⁵ Ови би инструментали могли бити и без предлога, само би њихово значење тада било нешто другачије, слично претходној категорији.

јевачкој, у селу Трнави (*и о чему се* и звао Трнавац) (273). — Године 1809, *и о Младеновим ђрејорукама* постави Црни Ђорђије и Савет Милоја главним управитељем (274). — По смрти Илдијиној био је *и о обичају* постао обор-кнез његов брат Станко (281). — Тако сам ја дакле желео и трудио се свуда да кажем истину; а ако се против те жеље и труда што буде украдо, то је било или из незнања, или *и о људској слабости* (294). — Кад Руси овога љета притисну врло Турке доле око Дунава, онда двор турски (може бити *и о наговору францускоме*) понуди Црнога Ђорђија... да се умири с Турцима (311). — Кад буде према турскога шанца, а он лепо упаради војнике, и *и о њурском обичају* наређа једеке и барјаке и таламбасе (370). — И тако Милош *и о својим заслугама и и о вољи народној* остане сам први старешина над Србима (388). — [Марашли-Али-паша] од страха да га цар (особито *и о наговору* Рушић-паше...) не погуби, разболи се и умре (416). — Од порезе је *и о обичају* слободан сваки отац који са собом у кући има два сина ожењена (432).

Значење ових примера унеколико је слично узрочном значењу акузативних конструкција с предлогом *на*, само што узрочне акузативне конструкције означавају не само основу, мотив већ и повод акције и што у њима глаголска радња долази после појма у акузативу и као одговор на њега. Два последња семантичка елемента изостају у значењу појма у локативу с предлогом *ио*; заједничко им је и то што у оба случаја имена у акузативу односно локативу означавају по правилу апстрактне појмове.

Интересантно је напоменути да је ова категорија¹⁶ узрочног значења, бар како изгледа према научној литератури¹⁷, у руском језику веома продуктивна, чак се у извесним синтагмама јавља и уместо конструкције *ош + генијив*; оваква експанзија локатива с предлогом *ио* у нашем језику није потврђена.

у + локатив

И узрочно значење казано овом конструкцијом посебно је врсте. Имена у локативу, која су по правилу апстрактни појмови, означавају

¹⁶ Потребно је напоменути и то да у руском језику уз предлог *ио* стоји дативни облик именице, али семантика конструкција с овим предлогом готово је иста и у нашем и у руском језику.

¹⁷ В. В. П. Сухотин, о. с., стр. 119.

унутрашња стања субјектата или пак околности у којима се они налазе; ова стања и околности утичу на процесе глаголских радњи (и медијалних и активних, мада чешће медијалних), било што спречавају њихово вршење, било што их изазивају:

По свој прилици, ђекоја су се села још од старине, богзна у каквим несрећним догађајима, морала почитлучити (28). — Кара-Ђорђије на њ у Поречу није ударио, једно зато што се народа стидио... а друго, што се бојао да Миленко у невољи не би Пореча предао Турцима (173). — И они запале Ђуприју, и топове, које онако у хиџњи нису могли повући, побацају у Мораву (245). — Па не само што је овако частио и дочекивао, него је и новаца давао, и на поклон и на зајам, кад би ко у њој реби заискао а у њега би се десило (255). — У њаквом сјању морали су они навући на себе завист и мржњу свију осталих (274).

У свим овим примерима могла би се конструкција у + *локајив* заменити конструкцијом *од* + *генијив* или *због* + *генијив* (у неким примерима пре једном, у другим пре другом), али не без штете за само значење. Појмовима у локативу с предлогом у означавају се првенствено стања, околности у којима се налазе субјекти, а тек секундарно утицаји тих околности на глаголске процесе, док се појмовима с именима у генијиву с предлогом *од* или *због* казује само оно што непосредно утиче на глаголску радњу.

Пошто смо извршили семантичко-синтаксичку анализу падежних и предлошко-падежних узрочних конструкција, покушаћемо да утврдимо могућу синонимичност¹⁸ односно заменљивост међу њима. Ове конструкције, као што смо видели, могу означавати две врсте узрочних односа — директне (праве узрочне) и индиректне (оне у којима је узрочно значење само једна од компонената полисемантичне конструкције). Прву од ових врста чине конструкције прегледане у нашим групама I и II (изузев генитива с предлогом *од* уз глаголе *бојајши се*, *илашши се*, *зацираши*) и конструкција *за* + *акузатив* (али само у једном, правом, од својих општих узрочних значења); другу пак врсту чине све остале наведене и анализиране конструкције. Основна је семантичка разлика

¹⁸ Термин *синонимичност* употребљавамо у ономе значењу како га је објаснио проф. М. Стевановић у своме чланку *Синтаксичка синонимика*, Књижевност и језик, Београд, 1963, св. 2, стр. 81. до 95, односно синонимима сматрамо само конструкције „с потпуно идентичном језичком вредношћу“.

међу њима у овоме: прве означавају појмове који непосредно проузрокују процесе глаголских радњи, а друге — појмове који представљају или основу, мотив, циљ, намену вршења радње или пак околности у којима се просец одвија и који само посредно утичу на глаголске процесе или начине њихових вршења.

Конструкције директних узрока могу, према врсти значења појма узрочника и врсти проузрокваног процеса, као и према њиховом узгајном односу, казивати неколико типова узрочних односа. Именски (односно заменички) појмови означавају: или стање субјекта, или објективне околности, ситуацију, услове у којима се налази субјекат, или какву појаву, какво лице с којима је субјекат на извештан начин у вези или појам који је директна препрека вршења радње; процеси које ови узрочници изазивају или су медијални или су активни. Неке од конструкција из ове групе могу означавати скоро све ове узрочне односе (као конструкција *од + генијива*), а неке се везују само за извесне од њих; прегледаћемо их према семантичким типовима ових односа.

Стање субјекта које доводи субјекат у процес медијалног типа, у списима које смо прегледали, обележава се само конструкцијом *од + генијива* (Многи су и помрли *од куге* и *од различитих других болести*, 334)¹⁹.

Стање субјекта које проузрокује вољну активност субјекта може се обележити двема конструкцијама: *од + генијива* (Као млад момчић обуче се *од ђаволства* у девојачке хаљине, па . . . отиде некаквој Туркињи на прело, 239) и *из + генијива* (Ову буну почели смо *из очајанија*, 102); првих смо нашли четири, а других шест примера.

Објективне околности, услови у којима се налази субјекат а који у субјекту проузрокују медијални процес исказују се конструкцијама: *због + генијива* (Народу . . . *због шаког зулума* . . . постане милији рат, 334) и *од + генијива* (*Од љуцкаве шойова* . . . побацила [је] дијете, 232); и од једних и од других нашли смо по четири примера.

Објективне околности, услови који су узрок вољне активности субјекта обележавају се конструкцијама: *од + генијива* (*Од зулума* похајдучи [се] десетина народа, 56) и *из + генијива* (*Из различитих шадашњих ојстхојашељства* најпоследње пристану

¹⁹ Даваћемо само по један пример јер су сви примери већ наведени при анализи семантике појединих узрочних конструкција.

сви да се пошљају посланици у Русију, 102); прве конструкције нашли смо два, а друге само један пример²⁰.

Каква појава или какво лице који су у вези са субјектом могу проузроковати у субјекту процес медијалног типа; они се обележавају неколиким конструкцијама: *због + генијив* (Младен . . . је на њ мрзио *због некаква шурскога коња*, 164), *од + генијив* (Турци се *од њуџаве* и *од њих* онако иза сна смету, 218), *с + генијив* (С *шахвога* су сви морали бити несрећни, 39) и *за + акузатив* (Узроци *за које* се Јаков овако био понио и осилио нијесу били мали, 143), међутим, оне међу собом нису све синонимичне јер им семантичке вредности нису исте. Конструкција *због + генијив* може се употребити наместо других трију без штете за значење целе синтагме, али обрнута заменивост није могућа, или пак није увек могућа; томе је свакако узрок извесна везаност конструкција генитива с предлозима *од* и *с* и акузатива с предлогом *за* за глаголе одређене семантике (ово је најјасније изражено у синтагмама с конструкцијом *за + акузатив*). Два примера смо нашли прве од ових конструкција у функцији обележавања овог семантичког топа, три — друге, један — треће и један четврте.

Овакве појаве и лица могу подстицати субјекат и на вршење активног процеса; значење овога типа нашли смо исказано конструкцијама *због + генијив* (Може бити да је ово Кара-Ђорђије рекао . . . *због нечега другог*, 183) и *за + акузатив* (Папша га је изнајпре својски одговарао (без сумње ни *за њ* друго него да би га унапредак против Милоша употребити могао), 388). Ни ове конструкције међу собом нису синонимичне; семантичка вредност генитива с предлогом *због* обухвата и овај тип значења акузатива с предлогом *за*, чија је семантичка вредност специфична и везана само за одређене глаголе. Четири смо примера нашли прве конструкције и два друге.

Појмови који су директне препреке вршењу радње обележени су конструкцијама *од + генијив* (Ја бих се теби предао, али . . . не смијем *од њега*, 49) и *због + генијив* (Руси не могу *због Дунава*, који се био излио, пријећи у Бугарску, 161); седам смо примера нашли с конструкцијом *од + генијив*, а само један с конструкцијом *због + генијив*. Ове се конструкције јављају само уз глаголе *моћи*, *смећи* у одричном облику.

²⁰ Овај семантички тип, као и неки други, може се обележити и конструкцијом *због + генијив*, али такве примере у књизи коју смо прегледали нисмо нашли; томе је свакако узрок релативно мала фреквенца овога предлога у Вуковом језику, и уопште у језику његовог времена (исп. сличну констатацију код Ђ. Даничића, о. с., стр. 169) и његова каснија већа експанизација.

Конструкције којима се обележавају индиректни узрочни односи нити су синонимичне с конструкцијама директних узрочних односа нити су пак синонимичне међу собом. Ово је условљено њиховом полисемантичношћу; свака од ових конструкција, поред узрочног значења, које јој је само секундарно, има своју основну семантику (наменску, циљну или какву другу) коју не губи, бар не потпуно, ни у функцији означавања узрочних односа. И како основне семантике ових конструкција нису синонимичне, ни њихова узрочна значења, или блиска њима, нису и не могу бити синонимична.

Да закључимо. У ексцерпираној грађи из књиге Први и други српски устанак Вука Стефановића Караџића нашли смо седам различитих падежних конструкција за означавање директних узрочних односа: *због + генијив*, *(за)ради + генијив*, *од + генијив*, *генијив без предлога*, *из + генијив*, *с + генијив* и *за + акузатив*. Ове конструкције међу собом нису исте семантичке вредности; једне од њих могу означавати више врста узрочних односа, а друге само неке од њих. Готово све типове узрочног значења може имати само генијив с предлогом *од*; ова конструкција је у списима које смо прегледали и најфреквентнија. Мање фреквенце су, по правилу, конструкције са мањом могућношћу означавања различитих узрочних односа, као конструкције генијива с предлозима *из* и *с*. Синонимичност ових конструкција посебне је врсте; оне међу собом нису потпуни семантички еквиваленти, али семантичко-синтаксички синоними могу бити у функцији означавања само појединих узрочних односа.

Нашли смо и шест конструкција за означавање индиректних узрочних односа: *за + акузатив*, *на + акузатив*, *инструментал без предлога*, *с + инструментал*, *по + локатив* и *у + локатив*. Све су оне полисемантичне и нису синонимичне, ни међу собом ни са конструкцијама директних узрочних односа.

Интересантно је, на крају, напоменути да нисмо нашли ни један пример употребе конструкција *кроз (през или чрез) + акузатив* и *о (об) + акузатив* у узрочном значењу²¹.

Даринка Горџан-Премк

²¹ У Даничићевој Синтакси нашли смо само два Вукова примера употребе акузатива с предлогом *о* у узрочном значењу: Мрет' ми данас или мрети сјутра, | Волим прије *о* мање гријете и *О ишо* је теби, Ђ. Даничић, о. с., стр. 520.

R é s u m é

LES CONSTRUCTIONS CAUSALES DES CAS AVEC OU SANS
PREPOSITIONS CHEZ VUK

Darinka Gortan-Premk

Dans cet article, l'auteur examine la valeur sémantique et syntaxique des constructions causales des cas avec ou sans prépositions dans la langue de Vuk Stefanović Karadžić.

Ces constructions peuvent indiquer deux catégories de rapports causaux: directs (causaux proprement dits) et indirects (ceux dans lesquels la signification causale n'est qu'une composante de la construction polysémantique). La première catégorie est constituée par les constructions suivantes: *сбог + génitif*, *од + génitif*, *уз + génitif*, *с + génitif* и *за + accusatif* (mais seulement dans un des types sémantiques des rapports causaux généraux de cette dernière construction); la seconde catégorie est constituée par les constructions suivantes: *за + accusatif*, (dans ses deux autres types sémantiques), *на + accusatif*, *instrumental sans prépositions*, *с + instrumental*, *уо + locatif*, *у + locatif*, et (*од +*) *génitif* avec les verbes *божати се*, *плашати се*, *засипати*.

L'auteur a étudié aussi la synonymie de telles constructions. Il a établi, en effet, que les constructions indiquant des rapports causaux directs peuvent seules être synonymiques entre elles (et cela seulement certaines d'entre elles dans des situations sémantiques déterminées); les constructions indiquant des rapports causaux indirects, en raison de leur caractère polysémantique, ne sont pas synonymiques entre elles ni avec les constructions indiquant les rapports directs.